

КОНЦЕПЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ У ДОКТРИНИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Аналізується становлення концепції кримінальної відповідальності держави (далі — КВД) у доктрині міжнародного права та місце концепції КВД серед інших концепцій відповідальності держави. Автор робить висновок, що концепція КВД та її основні положення широко підтримуються і в умовах інтернаціоналізації життя мають перспективу розвитку.

Ключові слова: кримінальна відповідальність держави, міжнародний злочин, відповідальність держави.

Анализируется становление концепции уголовной ответственности государства (далее — КОГ) в доктрине международного права и место концепции КОГ среди других концепций ответственности государства. Автор делает вывод, что концепция КОГ и ее основные положения широко поддерживаются и в условиях интернационализации жизни имеют перспективу развития.

Ключевые слова: уголовная ответственность государства, международное преступление, ответственность государства.

This article describes the origin and development of the concept of state criminal responsibility (hereinafter — SCR) in the international law theory and the concept's place among the other concepts of state responsibility. The author concludes that the concept of SCR and its basic ideas are widely supported, and in the time of internationalization of life have perspectives for development.

Key words: state criminal responsibility, international crime, state responsibility.

Велике значення для виникнення концепції кримінальної відповідальності держави та для її обґрунтування має питання виділення із всього обсягу правопорушень, здійснюваних державою, категорії найбільш особливо тяжких і небезпечних діянь — міжнародних злочинів, та встановлення спеціального режиму відповідальності держави за їх скоєння. Питання можливості кваліфікації вчинених державою найтяжчих міжнародних правопорушень в якості злочинів має глибоке історичне коріння у теорії і практиці¹.

Та обставина, що міжнародно-протиправні діяння можуть бути різними за значенням і мати різні наслідки, усвідомлювалось вже першими юристами-міжнародниками (наприклад, Емеріх де Ваттель, І. Блюнчлі²).

Важливе місце у розвитку концепції кримінальної відповідальності держави посідають роботи двох американських юристів: Е.Рута та А.Післі. В опублікованій у 1916 р. статті Е. Рут стверджував, що міжнародне право має пройти ту саму еволюцію, що і внутрішнє право, провести різницю між двома категоріями правопорушень. До першої категорії він відносив правопорушення, які зачіпають інтереси лише безпосередньо постраждалої держави. До другої — правопорушення, які зачіпають інтереси всього співтовариства держав. А. Післі вважав, що покарання має здійснюватися органом міжнародного співтовариства³.

Проблема криміналізації міжнародної відповідальності держави почала активно обговорюватися після Першої світової війни, що пояснювалося масштабами понесених під час війни жертв. Починаючи з 1920-х рр. значна кількість вчених і резолюцій міжнародних неурядових організацій передбачали доцільність кримінальної відповідальності держав або подвійної кримінальної відповідальності держав та індивідів разом⁴. Такі обґрунтування здійснювались навколо головного злочину — агресії.

У 1925 р. в Бухаресті було видано працю відомого румунського криміналіста-міжнародника Веспасіана Пеллі під назвою «Колективна злочинність держав і кримінальне право майбутнього». В. Пелла наполягав на тому, що поряд з індивідами кримінальну відповідальність за міжнародні злочини повинна нести держава, а саме її народ. Вчений розробив цілісну концепцію кримінальної відповідальності держави, у якій описав можливі міри такої відповідальності. Крім того, він розробив план міжнародного кримінального кодексу і обґрунтував необхідність створення міжнародного судового органу із спеціальною компетенцією⁵. На перше місце серед злочинів держав автор поставив агресію. Аналогічних поглядів дотримувалися К. Салданья, Г. Донеде де Вабр, Дж. Гінзбург і ряд інших юристів.

У 1934 р. відомим юристом Л. Ле-Фюром була написана стаття про відповідальність держави. Автор вважав абсолютно необхідним встановлення кримінальної відповідальності держави за агресію, оскільки це найнадійніший спосіб запобігти виникненню нових воєн. Відомий кубинський юрист А. Бустаманте у 1937 р. писав про «міжнародне кримінальне публічне право», згідно якого відповідальність несуть суб'єкти міжнародного права⁶.

Загалом, можна сказати, що концепція особливої відповідальності держави за найбільш тяжкі правопорушення посіла досить міцні позиції у доктрині міжнародного права⁷. Багато юристів виділяли такі правопорушення як «міжнародні злочини», хоч багато з них підкреслювали, що використання цього терміну не означає криміналізації міжнародно-правової відповідальності. Спеціальний доповідач Комісії міжнародного права ООН Р. Аго у своїй п'ятій доповіді Комісії міжнародного права заявив: «Хочемо ми того чи ні, ідея, що в загальній категорії протиправних діянь необхідно виділяти два різних види таких діянь (міжнародні злочини та делікти — авт.), поступово зміцнилася у загальній свідомості».

В сучасній доктрині міжнародного права також поширена ідея кримінальної відповідальності держави. Іранський вчений Фархад Малеқан, який захистив у 1985 р. у Стокгольмі докторську дисертацію з питання кримінальної відповідальності держави, визнає за державою здатність постати перед судом за вчинення міжнародного злочину⁸.

Професор В. Ф. Антипенко розробив та обґрунтував конструкцію сукупного суб'єкта складу тероризму як злочину за міжнародним правом, а також розробив підходи до правової кваліфікації цього злочину. Вказані дослідження покликані встановити той факт, що суб'єктами міжнародного злочину тероризм (на відміну від терористичних актів) є не лише індивіди та злочинні організації, а й держави, які також повинні нести за його скоєння відповідальність за міжнародним правом. Використання конструкції сукупного суб'єкта тероризму та чотирихелементної формули правової кваліфікації складу злочину тероризму можуть сприяти встановленню кримінальної відповідальності держави за цей міжнародний злочин. На думку вченого, ідея кримінальної відповідальності держави за тероризм концептуально життєздатна. В якості головної її мети слід вважати обґрунтування спеціального режиму відповідальності держав за тероризм⁹. На шляху до таких висновків В. Ф. Антипенко обґрунтував необхідність відгалуження міжнародної кримінології як специфічного напрямку науки кримінологія, яка, в силу специфічності, відмінної методології та предмета дослідження, здатна довести кримінальність поведінки держав і може бути пристосованою і ефективною у дослідженні та боротьбі з міжнародними злочинами¹⁰.

Великою є й кількість противників концепції кримінальної відповідальності держави. Деякі з них підкреслюють неможливість кримінальної відповідальності держави у сучасному міжнародному праві, але не виключають таку можливість у майбутньому. Наприклад, у виданій у 1930 р. книзі, присвяченій відповідальності держави, Ж. Дюма обґрунтував концепцію кримінальної відповідальності держави. У передмові до його книги Ж. Бадеван писав: «Ці погляди, безсумнівно, забігають далеко вперед у порівнянні з чинним міжнародним правом». Подібні погляди, автори яких фактично не заперечують можливість

кримінальної відповідальності держави, але вважають її несумісною із сучасним міжнародним правом, присутні й сьогодні¹¹.

Позиція деяких юристів-міжнародників є проміжною: вони або уникають прямої відповіді, вказуючи на невизначеність у даному питанні, або наголошують на специфічності міжнародної відповідальності держав за міжнародні злочини, не називаючи її кримінальною. Наприклад, на думку Дж. Старка, розвиток інституту відповідальності держави може досягти етапу, коли держави будуть визнані відповідальними за порушення, що є міжнародними злочинами, причому режим такої відповідальності відрізнятиметься від звичайної відповідальності за порушення міжнародного права, що виражається в репарації та інших майнових санкціях¹². Бернхард Грефрахт заперечує кримінальну відповідальність держави, проте є прихильником розмежування міжнародних злочинів і деліктів та введення відмінного режиму відповідальності за вказані види міжнародних правопорушень¹³.

Член Комісії міжнародного права ООН Алан Пеллет переконаний, що держава може вчинити міжнародний злочин і відповідальність за міжнародні злочини згідно МП повинна наступати як для індивідів, так і для держав. Негативним фактором, на думку вченого, у даній ситуації є відсутність спеціального міжнародного судового органу. Одночасно А. Пеллет наголошує, що відповідальність держави за міжнародні злочини існує і є відмінною від відповідальності держави за «звичайні» правопорушення, а також повинна передбачати особливі міри покарання¹⁴.

Професор Махмуд Шеріф Бассіоні пише, що звернення до концепції КВД є символічним актом міжнародного співтовариства, спрямованим на те, щоб таврувати ганьбою режими, відзначені у забороненій міжнародним правом лінії політики або поведінці¹⁵.

І. П. Бліщенко та І. В. Фісенко у своїй спільній праці «Міжнародний кримінальний суд» 1998 р. також розглядають проблему відповідальності держави за міжнародні злочини. На їхню думку, за правовим походженням юридична відповідальність держави за міжнародні злочини може бути лише міжнародно-правовою, хоча сама можливість несення державою відповідальності за вчинення міжнародних злочинів також є загальновизнаною¹⁶.

І. І. Лукашук у своїй праці «Право міжнародної відповідальності» пише про концепцію «злочину держави». Він схиляється до думки, що держава може вчинити міжнародний злочин і повинна нести за нього відповідальність, яка може відрізнитися від відповідальності за прості делікти. Хоча професор погоджується, що повинен бути особливий режим відповідальності держави за серйозні порушення нею МП, які загрожують міжнародному миру та безпеці і становлять загрозу інтересам всього міжнародного співтовариства, проте вказує, що така відповідальність не є кримінальною. Автор вважає, що відповідальність держав не може бути кримінальною через відсутність наддержавної влади, здатної карати держави.

Доктрина СРСР та інших соціалістичних країн послідовно відстоювала виділення в особливу категорію правопорушення, які становлять загрозу міжнародному миру. До таких вчених, зокрема, належать Д.Б. Левін, Г.І. Тункін, П. Куріс, Л.А. Моджорян, Ю.В. Петровський, Є.І. Скаунов, на роботи яких посилався спеціальний доповідач Комісії міжнародного права ООН Роберто Аго та інші. Аналогічні погляди обґрунтовувалися і багатьма авторитетними юристами інших країн¹⁷.

Деякі вчені повністю заперечують як саму концепцію КВД, так і корисність її існування в якості альтернативної концепції взагалі (професор Мюнх18, Ю. М. Колосов¹⁹).

У міжвоєнний період відбулася низка великих міжнародних форумів, на яких концепція кримінальної відповідальності держави отримала підтримку. Вона знайшла відображення у документах міжнародних наукових та громадських форумів того часу, зокрема, у матеріалах Асоціації міжнародного права (1922, 1924, 1926 рр.), Конференції Міжпарламентського союзу 1925 р. Другий Міжнародний конгрес з кримінального права у 1929 р. закликав до заснування міжнародного кримінального суду, який би здійснював правосуд-

дя стосовно не лише фізичних осіб, а й держав. Цей процес отримав подальший розвиток після Другої світової війни²⁰.

Ідея особливого режиму міжнародної відповідальності держави за скоєння міжнародних злочинів та створення міжнародного юрисдикційного органу для її реалізації обговорювалася при підготовці проекту Конвенції про попередження і покарання за злочин геноциду 1948 р., під час роботи Комісії міжнародного права над проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства²¹. Хоча кримінальна відповідальність держави так і не була встановлена при здійсненні кодифікаційної роботи у даній сфері, питання про міжнародну кримінальну правосуб'єктність держави залишається відкритим. У проект Кодексу включена спеціальна ст. 4 «Відповідальність держав», яка встановлює, що «відповідальність окремих осіб за злочини проти миру і безпеки людства, передбачена в цьому Кодексі, жодним чином не впливає на відповідальність держав за міжнародним правом»²².

У період проведення Нюрнберзького процесу і надалі чимало юристів вважали, що компетенція злочинної організації, прийнята Трибуналом, має спеціальний характер і не виключає можливості визнання злочинною державу в цілому. Відразу ж після закінчення Нюрнберзького процесу французький член Трибуналу Г. Доннедьє де Вабр писав: «Кримінальна відповідальність держави як юридичної особи не виключається Нюрнберзьким вироком».

У доповідях Комісії міжнародного права Генеральній Асамблеї 1969, 1973, 1974 і 1975 рр. містилися вказівки на відмінності між протиправними діяннями залежно від змісту порушеного зобов'язання та доцільності їх розмежування. Жоден із членів Комісії не висловив із цього приводу сумнівів²³. Враховуючи зазначені обставини, спеціальний доповідач Р. Аго сформулював проект статті, яка після обговорення і внесення у неї ряду поправок була в 1976 р. прийнята під номером 19²⁴. Стаття містить не лише загальне визначення поняття міжнародного злочину (п. 2), але й неповний перелік випадків, у яких міжнародно-протиправне діяння слід кваліфікувати як міжнародний злочин (п. 3). У вказаному пункті йдеться саме про окремі приклади, а не про складання вичерпного списку міжнародних злочинів²⁵. Професор М. Ш. Бассіоні вбачає у даній статті спробу розширити відповідальність за межі цивільної відповідальності (нагадаємо, що більшість вітчизняних авторів вважають, що така відповідальність є міжнародно-правовою, а не цивільною) аж до кримінальної відповідальності²⁶.

Ст. 19 була впродовж кількох років предметом широкої дискусії у Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН, а також у самій Комісії міжнародного права. В обширному Коментарі Комісії до ст. 19 її зміст переконливо обгрунтовувався на основі аналізу міжнародної практики та доктрини²⁷.

Комісія обгрунтувала необхідність розрізнити в рамках загальної категорії міжнародно-протиправних діянь держав особливу категорію, що охоплює виключно тяжкі протиправні діяння. Значною мірою це впливає із виділення в рамках міжнародного права особливої категорії норм, що мають назву імперативних (*jus cogens*)²⁸.

У Коментарі до Статей про відповідальність держав, прийнятих Генеральною Асамблеєю, зазначається, що спочатку передбачалося виділити відповідальність за порушення імперативних норм «шляхом посилання на категорію «міжнародних злочинів держав», які відрізнялися б від усіх інших випадків міжнародно-протиправних діянь («міжнародних деліктів»). Водночас, ніяких кримінальних наслідків для держав у разі порушення цих основоположних норм не передбачалося». Термін «міжнародний злочин» був обраний з урахуванням того, що він став широко використовуватися в практиці держав, а також у наукових працях.

На думку Комісії, «було б цілком помилково вважати, що у сучасному міжнародному праві існує лише один режим відповідальності, який можна застосовувати повсюдно до будь-якого типу міжнародно-протиправного діяння, незалежно від того, чи є воно тяж-

ким чи ні, чи зачіпає воно життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства в цілому або тільки інтереси якогось певного члена цієї спільноти».

Заслугує на увагу і той факт, що на перших обговореннях у 1976 р. проекту ст. 19 у Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН він був одностайно підтриманий. Негативну позицію зайняв лише представник Швеції. Проте пізніше значна кількість західних держав виступили проти проекту ст. 19, посилаючись на те, що вона криміналізує відповідальність держав. У результаті Комісії довелося шукати компроміс між двома різними позиціями²⁹.

У 2000 р. було прийнято остаточне рішення: виключити ст. 19 і відмовитися від використання терміну «злочин». У Проект було включено нову главу: «Серйозні порушення зобов'язань перед міжнародним співтовариством в цілому». Її назва у 2001 р. знову була змінена і на даний час вона сформульована так: «Серйозні порушення зобов'язань, які випливають з імперативних норм загального міжнародного права»³⁰.

Зв'язок нових положень із ст. 19 підкреслюють відомі юристи, зокрема, і спеціальний доповідач Дж. Кроуфорд, які відзначають, що нова глава «прагне втілити цінності, які лежать в основі колишньої ст. 19, одночасно уникаючи використання проблемного терміну «злочини»³¹.

Серйозні порушення зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права, можуть тягнути за собою додаткові наслідки, причому не лише для відповідальної держави, а й для всіх інших держав. Усі держави мають право закликати до відповідальності за порушення зобов'язань перед міжнародним співтовариством в цілому³².

Інститут кримінальної відповідальності держави за вчинення міжнародних злочинів набуває особливої актуальності сьогодні. По-перше, міжнародні злочини, які є найсерйознішими і найнебезпечнішими правопорушеннями, зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства держав в цілому і становлять загрозу міжнародному миру та безпеці, вчиняються у більшості випадків державами. Для прикладу, такі міжнародні злочини як агресія, геноцид, апартейд не могли б мати місця без участі держави, її спланованих дій та політики, вираженої волі й умислу на здійснення певних діянь і досягнення конкретних цілей.

Для реалізації агресії необхідне залучення збройних сил як мінімум однієї держави, які повинні знаходитись і діяти під її централізованим організованим командуванням (в обличчі відповідних органів публічної влади). При геноциді та апартейді злочинна політика держави реалізується її центральними та місцевими органами публічної влади, закріплюється на законодавчому рівні, забезпечується правоохоронними та силовими (включаючи армію) структурами і підтримується на рівні населення (народу) цієї держави, який шляхом голосування на виборах бере участь у формуванні злочинної політики та підтримує її після запровадження. Отже, вчинення названих міжнародних злочинів не можливе без залучення практично всього державного апарату. Тероризм як міжнародний злочин (на відміну від терористичного акту, який є засобом його реалізації), може здійснюватися за прямою або непрямою участю держави, але є неможливим поза її (держави) участю взагалі. Потужні демократичні процеси у сучасному світі свідчать про величезну роль народів держав світу у формуванні політики своїх держав, а, отже, такі народи повинні нести відповідальність за прийняті рішення і діяння таких держав.

У багатьох випадках за злочин держави (який підтримувався населенням країни, від якого це населення отримувало додаткові блага (наприклад, прибутки) і для здійснення якого (злочину) був задіяний весь державний механізм) відповідальність за міжнародним правом несе одна або кілька осіб.

По-друге, у кожному окремому випадку за рівнозначні міжнародні злочини признається різне за змістом і тяжкістю покарання (або взагалі не признається), на що часто впливають політичні інтереси. Впровадження інституту КВД могло б забезпечити встановлення справедливої відповідальності за міжнародні злочини держав як основних суб'єктів міжнародного права, незалежно від рівня їх цивілізаційного та економічного

розвитку. Це сприяло б зниженню експансивних намірів деяких розвинених держав і зниженню, таким чином, накалу конфліктності у міжнародному житті. Вказані тенденції могли б сприяти зниженню міжнародної злочинності з боку держав, в т. ч. тероризму.

По-третє, кілька розвинених держав сьогодні вже не можуть забезпечити контроль над світовим порядком поодиночі або групою. Доказом втрати монополії на силу у міжнародних відносинах є доступність створення зброї масового знищення та тероризм, що здебільшого застосовується державами, народами і націями, які мають слабкий військово-політичний потенціал і що робить їх можливості співставними з можливостями могутніх економічно розвинених держав³³. Контроль за світовим порядком і безпекою сьогодні може бути забезпечений лише міжнародним співтовариством держав у цілому, що може бути реалізовано через інститут кримінальної відповідальності держави.

Отже, діючі міжнародно-правові механізми із превенції та боротьби з міжнародними злочинами в більшості випадків не є достатньо ефективними і справедливими у досягненні своїх цілей. Це вказує на необхідність формування нових міжнародно-правових механізмів боротьби з міжнародними злочинами. Сьогодні таким механізмом може стати інститут кримінальної відповідальності держави. Концепція КВД за міжнародні злочини достатньо поширена у доктрині МП і має численних прихильників. Разом з тим, противників кримінальної відповідальності держави не менше. На користь концепції КВД можна сказати, що дуже велика кількість прихильників інших концепцій відповідальності держави в більшій чи меншій мірі сходяться у своїх поглядах з поглядами прихильників кримінальної відповідальності держави.

1. Лукашук И. И. Право международной ответственности. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — С. 240.
2. Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность. — Одесса: Юридическая литература, 2006. — С. 81; Блюнчли И. Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса / Под. ред. Л. Камаровский. — М.: Тип. Индрик, 1876. — С. 283.
3. Лукашук И. И. Цит. работа. — С. 4.
4. Brownlie Ian. System of the Law of Nations: State Responsibility / Oxford Univ-ty Press, 1983. — P. 32.
5. Блищенко И. П., Фисенко И. В. Международный уголовный суд. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 41.
6. Лукашук И. И. Цит. работа. — С. 242-243.
7. Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность. — Одесса: Юридическая литература, 2006. — С. 85.
8. Фисенко И. В. Борьба с международными преступлениями в международном уголовном праве. — Мн.: Тесей, 2000. — С. 34-35.
9. Антипенко В. Ф. Теории мирового развития и антитеррористическое право. Логика сопрягаемости. — К., 2007. — С. 273, 362.
10. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму / В. Ф. Антипенко: монографія. — О.: Фенікс, 2011. — 320 с.
11. Лукашук И. И. Цит. работа. — С. 243.
12. Блищенко И. П., Фисенко И. В. Цит. работа. — С. 54.
13. Weiler Joseph H. H. International Crimes of State: critical analysis of the ILC's draft article 19 on state responsibility. — Berlin; New York: de Gruyter, 1988. — P. 162-164.
14. Pellet A. Can a State Commit a Crime? Definitely, Yes! // EJIL. — 1999. — Vol. 10, №. 2. — P. 425-434.
15. Bassiouni M. Cherif. A Draft International Criminal Code and Draft Statute for an International criminal tribunal. — Dordrecht, 1987. — P. 50.
16. Блищенко И. П., Фисенко И. В. Цит. работа. — С. 45.
17. Лукашук И. И. Цит. работа. — С. 244-247; Haraszti Gyorgy. Questions of International Law. — Budapest, 1981. — Vol. 2. — P. 138.
18. Блищенко И. П., Фисенко И. В. Цит. работа. — С. 54.
19. Фисенко И. В. Цит. работа. — С. 42-43.
20. Лукашук И. И. Цит. работа. — С. 244; Зелинская Н. А. Цит. работа. — С. 83-84.
21. Фисенко И. В. Цит. работа. — С. 26-27.
22. Гетман-Павлова И. В. Международное право: Учебник — М.: Юристъ, 2006. — С. 26-27, 137.
23. Лукашук И. И. Цит. работа. — С. 253-256, 262-263.
24. Bassiouni M. Cherif. International criminal law: Sources, subjects, and contents. — The Netherlands, 2008. — Vol. II. — P. 64; Weiler Joseph H. H. International Crimes of State: critical analysis of the ILC's draft article 19 on state responsibility. — Berlin; New York: de Gruyter,

1988. — P. 9, 161; Brownlie Ian. System of the Law of Nations: State Responsibility / Oxford Univ-ty Press, 1983. — P. 33-34. **25.** *Naraszti Gyorgy*. Questions of International Law. — Budapest, 1981. — Vol. 2. — P. 139; *Блищенко И. П., Фисенко И. В.* Цит. работа. — С. 19. **26.** *Bassiouni M. Cherif*. International criminal law: Sources, subjects, and contents. — The Netherlands, 2008. — Vol. II. — P. 64. **27.** *Лукашук И. И.* Цит. работа. — С. 263-264. **28.** *Зелинская Н. А.* Цит. работа. — С. 88-89; *Weiler Joseph H. H.* International Crimes of State: critical analysis of the ILC's draft article 19 on state responsibility. — Berlin; New York: de Gruyter, 1988. — P. 63. **29.** *Лукашук И. И.* Цит. работа. — С. 264-267; *Cryer R.* Prosecuting international crimes. — New York: Cambridge University Press, 2005. — P. 2. **30.** *Зелинская Н. А.* Цит. работа. — С. 93-94. **31.** *Лукашук И. И.* Цит. работа. — С. 267-268. **32.** Доклад Комиссии международного права. Генеральная Ассамблея, официальные отчеты пятьдесят шестой сессии. Дополнение № 10 (A/56/10) // Официальный сайт ООН. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.un.org/russian/law/ilc/responsibility.pdf> — С. 289-290. **33.** *Антипенко В. Ф.* Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы. — К.: Юнона-М, 2002. — С. 18-78.